

разделом «Лексика». Включение фразеологического и паремиологического материала в раздел «Синтаксис» позволяет решать разные задачи, связанные как с освоением грамматики, так и с развитием речи, обогащением лексикона и др.

Литература

1 Емельянова, Т. К. Лингвометодические основы активизации устойчивых оборотов русского языка в речи младших школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. К. Емельянова ; Адыгейский государственный университет. – Майкоп, 2003. – 50 с.

2 Мурина, Л. А. Русский язык : учеб. пособие для 8 класса учреждений общего среднего образования с белорусским и русским языками обучения / Л. А. Мурина, Т. В. Игнатович, Ж. Ф. Жадейко. – Минск : «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь, 2018. – 243 с.

УДК 811.161.3'42'367:821.161.3-1*Н.Гілевіч

А. С. Дзядкова

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ ВЫЯЎЛЕНЧАЙ ВЫРАЗНАСЦІ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ НІЛА ГІЛЕВІЧА

У артыкуле на матэрыяле вершаваных твораў Ніла Гілевіча аналізуюцца сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці, прызначаныя для перабудовы або парушэння структуры сказа. Яны падзяляюцца на канструктыўныя, якія робяць сінтаксічную адзінку больш гарманічнай, і дэструктыўныя, якія змяняюць ці парушаюць будову і структуру сказа. Сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці з'яўляюцца найбольш пашыранымі ў мове твораў паэта. Іх актыўнае ўжыванне спрыяе дасягненню экспрэсіўна-эмацыянальнай насычанасці ў творах, індывідуалізуе мову пісьменніка.

Адметнасць стылю Ніла Гілевіча – гэта экспрэсіўна-эмацыянальная насычанасць. Выбар і выкарыстанне розных моўна-вобразных сродкаў абумоўліваецца індывідуальнасцю паэта, ідэйнай накіраванасцю яго твораў. Для ўзмацнення выразнасці тэксту могуць ужывацца самыя розныя структурныя і сэнсавыя асаблівасці адзінак сінтаксісу.

У сваёй творчасці Ніл Гілевіч актыўна ўжывае сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці, якія ўяўляюць сабой перабудову або парушэнне сінтаксічнай структуры сказа. Яны адносяцца да спецыяльных сродкаў, якія атрымалі назву фігуры маўлення. Іх можна падзяліць на канструктыўныя і дэструктыўныя сродкі. Да канструктыўных звычайна адносяцца фігуры дабаўлення, або паўтору, заснаваныя на тым, што моўныя адзінкі ў творы паўтараюцца. Да дэструктыўных можна аднесці фігуры ўбаўлення, пропуску, а таксама фігуры перастаноўкі, якія звязаны з тым, што часткова парушаюць лагічную структуру сінтаксічнай адзінкі, тым самым адлюстроўваючы непаўтаральнасць моўных элементаў у творы [2, с. 238].

Фігуры паўтору – канструктыўныя слоўныя фігуры, заснаваныя на паўтаральнасці моўных адзінак. Да іх можна аднесці *анафару*. Паўтораная лексічная адзінка можа належыць да розных часцін мовы. Так, напрыклад, у пачатку могуць паўтарацца займеннікі: “*І вось гэты – кіраваў? // Гэты – з нас патрабаваў? // Гэты – пальцам нам ківаў? // Гэты – нам пад дых даваў? // Божжа ты мой мілы!..*” [1, с. 47]; прыслоўі: “*Ціха сеюць, вахлакі-няўклюды, // Ціха даглядаюць, ціха жнуць*” [1, с. 88]; назоўнікі: “*Справа,*

брат, не ў таленце. // *Справа, брат, у подласці*» [1, с. 97]; дзеясловы: “*Хапай! Хапай з любой друкарні! // Хапай эфір, экран хапай! // Хапай усё, што не сханіў! // Хапай! Ты маеш гэта права*” [1, с. 199]. Анафара адыгрывае значную ролю ў паэтычным маўленні, бо яна выконвае структурна-семантычную і экспрэсіўную функцыі. Пры дапамозе анафары пісьменнік упарадкоўвае слоўную пабудову тэксту, лагічна і паслядоўна разгортвае свае думкі, сэнсава выдзяляе асобныя словы ў мастацкім творы, узбагачае маўленне дадатковымі эмацыянальна-ацэначнымі значэннямі.

Ампліфікацыя (лац. *amplificatio* ‘пашырэнне, наапаенне’) – выкарыстанне блізказначных або аднатыпных па будове моўных адзінак ці канструкцый з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці [3, с. 108]. Ампліфікацыя дазваляе ахарактарызаваць прадмет або з’яву рэчаіснасці з усіх бакоў, стварыць цэласнае ўяўленне аб іх: “*Ён выграбаў твае багаці-скарбы, // Хмялеў, распуснічаў і баляваў. // Твой слёзны плач, твае праклёны-скаргі // Насмешкай здэклівай перакрыўляў*” [4, с. 88]. Часта ампліфікацыя ўтвараецца з дапамогай кантэкстуальных сінонімаў: “*Пачварнае, дзікае, жорсткае // Крычыць, вераічыць і траічыць, // А добрае, людскае, боскае // Замоўкла і цяжка маўчыць*” [4, с. 64].

Таксама да фігур паўтору адносіцца *анадыплозіс* (грэч. *anadiplosis* ‘падвоены’) – фігура маўлення, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога, суседняга сказа: “*Каб не было аблуды, // Хаосу і абману – // У нас кругом і ўсюды // Жыццё ішло па плане. // Па плане злыдняў пільных, // Які спускалі зверху, // Хапун хапай бязвінных // І мучыў іх па-зверску*” [1, с. 151]. Выкарыстанне анадыплозісу ў мастацкіх творах уплывае на ўзмацненне выразнасці, а паўтор слоў на мяжы сумежных сказаў дазваляе іх сэнсу ўзаемапранікаць.

Падваенне – фігура маўлення, заснаваная на кантактным паўтарэнні адных і тых жа слоў або словазлучэнняў для іх лагічнага выдзялення [3, с. 117]. Паўтарацца могуць розныя часціны мовы. Так, напрыклад, падваенне назоўнікаў лагічна выдзяляе аб’ект або суб’ект дзеяння: “*Чорт, чорт, // Чортава радня // Ўзычылі мне корці: // Не магу пражыць і дня, // Каб чаго не спёрці*” [1, с. 187]. “*Аловак, аловак, // Пачуй маё слова*” [1, с. 190]. Падваенне дзеяслоўных адзінак узмацняе дзеянне, падкрэслівае яго працягласць: “*Вы шуміце, шуміце // Нада мною, бярозы, // Асытайце, мілуйце // Ціхай ласкай зямлю*” [4, с. 45]. “*У край маленства памяць адбягае. // І тчэ і тчэ старую казку ноч, // І ў мутных хмарках мясячык мільгае, // Як паміж ніцяў срэбраны чаўнок*” [4, с. 152].

Паліптатон (грэч. *polis* ‘шмат’ + *ptolis* ‘выпадак’) – фігура маўлення, заснаваная на паўторы аднаго і таго ж слова ў розных формах [3, с. 118]. “*Брат мой! // Братка мой! // Братачка мой родны! // Адкажы – сам сабе адкажы: // Чым зрабіўся табе непрыгодны // Скарб бяспэчэнны тваёй жа душы?*” [4, с. 264].

Полісіндэтон (грэч. *poly* ‘шмат’ + *syndeton* ‘сувязь’), шматзлучнікавасць – фігура маўлення, звязаная з ужываннем аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам сказа [3, с. 126]. Шматзлучнікавасць выдзяляе кожны аднародны член, тым самым падкрэсліваючы яго ролю, пры гэтым полісіндэтон стварае адзінства пералічэння, узмацняючы выразнасць выказвання: “*Няхай жа не мучае і мяне: // За тое, што ўсё жыццё краў, // Што ў працы на пуп не браў, // Што на кожным кроку хлусіў, // Што многіх нізашто ўкусіў, // Што мог, ды не памагаў, // Што меў, ды не пазычаў, // Што сваю жонку біў і бэсіў, // А чужых любіў і песціў*” [1, с. 188].

Шматпрыназоўнікавасць – фігура маўлення, заснаваная на паўтарэнні аднолькавых прыназоўнікаў [3, с. 128]. Выдзяляючы аднародныя члены сказа, шматпрыназоўнікавасць надае твору звышвысокую эмацыянальнасць і садзейнічае ўзмацненню экспрэсіі выказвання: “*Я зноў і зноў да сэрца прыкладаю // Твой ліст дубовы – як чароўны лек. // За хлеб, што ем, за песні, што спяваю, // За ічасце звацца імем тваім – // Паклон, паклон табе, мой родны краю!*” [4, с. 182].

Фігуры размяшчэння і перастаноўкі – дэструктыўныя слоўныя фігуры, якія перадаюць зменлівасць або рознакіраванасць моўных адзінак [3, с. 134]. Такія фігуры парушаюць лагічную структуру сінтаксічнай адзінкі, паколькі ў іх аснове ляжыць ідэя непаўтаральнасці, рознакіраванасці. Да іх адносяцца інверсія, парэнтэза, зеўгма і інш.

Інверсія (лац. *inversio* ‘перастаноўка’) – парушэнне звычайнага парадку слоў у сказе з мэтай выдзялення асобных слоў і павышэння экспрэсіі выказвання [5, с. 64]. Размяшчэнне членаў сказа ў адваротным парадку надае выказванню розныя семантычныя і стылістычныя адценні.

Часцей за іншыя Ніл Гілевіч выкарыстоўвае інверсіі азначэння, якія садзейнічаюць лагічнаму выдзяленню прыметы прадмета ці чалавека: “*Саўка – дзядзька зухаваты, // Чалавек бывалы, // Позна вечарам дахаты // Шыбаваў з вакзала*” [1, с. 28].

Не менш ужывальнай у творчасці Ніла Гілевіча з’яўляецца інверсія выказніка: “*Адкуль ні гляну – коса, прама – // Зіхціць над горадам рэклама: «Купляйце свежае хамло! // Па пяць «зялёных» за кіло!»*” [1, с. 227]. Выказнік у адносінах да дзейніка стаіць у прэпазіцыі, ствараючы такім чынам статычны аспект канстатацыі пэўнага факта. Інверсія надае ўсёй фразе адмысловую інтанацыйную выразнасць, падкрэслівае сэнсавую значнасць слоў і стварае эмацыйную афарбаванасць выказвання.

Зеўгма (грэч. *zeugma* ‘сувязь, злучэнне’) – фігура маўлення, якая ўяўляе сабой некалькі злучаных сказаў або словазлучэнняў, аб’яднаных агульным для іх галоўным членам, прадстаўленым у адным з іх і прапушчаных у астатніх [3, с. 136]. Існуюць наступныя віды зеўгмы: пратазеўгма (агульны член знаходзіцца ў пачатку канструкцыі), мезазеўгма (у сярэдзіне канструкцыі) і гіпазеўгма (у канцы канструкцыі).

Пратазеўгму можна адзначыць у гумарыстычным вершы “Жук-турыст”: “*Гнаявік, што рые ямкі // На быдлярчых сцежках, // Пра якога знае ўсякі // Прымаўкі-насмешкі*” [1, с. 160]. Агульным членам выступае слова “гнааявік”, яно знаходзіцца ў пачатку канструкцыі і злучае паміж сабой некалькі сказаў, таму адносіцца да такога віду зеўгмы, як пратазеўгма.

У вершы “Вось гэта чалавек!” Ніл Гілевіч ужывае мезазеўгму: “*Вось гэта чалавек: за цэлы век – // Не памыліўся і не аступіўся, // Не паслізнуўся і не спатыкнуўся, // Не накалоўся і не напароўся // Не загарэўся і не замакрэўся!*” [1, с. 141]. Агульны член пабудовы зеўгмы чалавек знаходзіцца ў сярэдзіне канструкцыі.

А вось прыкладам гіпазеўгмы служаць наступныя радкі з “Прамовы цёткі Матруны з высокай трыбуны”: “*І страшны ж быў той хлеб з травы – // Калючы, чорны, горкі, // Што драў у роце да крыві // І засядаў у горле*” [1, с. 125]. Спалучэнне слоў *хлеб з травы*, якія з’яўляюцца агульным членам для ўсяго астатняга выказвання, стаяць у канцы.

Парэнтэза (грэч. *parenthesis* ‘устаўка’) – самастойнае, інтанацыйна і графічна выдзеленае выказванне, устаўленае ў асноўны тэкст як дадатковае паведамленне, тлумачэнне або аўтарская ацэнка [3, с. 141]. Устаўка ў тэкст самастойнага выказвання парушае сінтаксічную структуру сказа, тым самым выдзяляючы і акцэнтуючы ўвагу адрасата менавіта на дадатковым паведамленні. У якасці прыклада парэнтэзы можна прывесці наступныя радкі: “*Згадзіцеся, братцы, са мною, // Што гэта нялёгка мукі. // Усім нам – упэўнен даўно я – // Абрывлі нахабныя мухі!*” [1, с. 171]. Такім чынам аўтар з дапамогай парэнтэзы перадае свае адносіны да паведамлення. У гэтым прыкладзе на пісьме парэнтэза выдзяляецца парнымі працяжнікамі. Парэнтэза павялічвае, узбагачае і напаяўняе змест выказвання, робіць дадатковую заўвагу да выказанай думкі.

На пісьме парэнтэза можа выдзяляцца не толькі працяжнікамі, але і дужкамі: “*Зваўся бык у нас Лабатым // (Трэба ж клічку мець сваю!), // Напрудвесні цяжкавата // Давялося бугаю*” [1, с. 8]. У гэтым выпадку з дапамогай парэнтэзы аўтар каменціруе змест выказвання, удакладняе называемыя факты.

Фігуры пропуску – фігуры, заснаваныя на тым, што моўныя адзінкі не паўтараюцца ў творы, яны прапускаюцца. Звычайна такія фігуры выкарыстоўваюцца для таго, каб адлюстраваць хуткасць руху, паказаць падзел мноства на асобныя часткі, выявіць разнастайнасць прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці.

Да фігур пропуску адносіцца *асіндэтон* – фігура маўлення, пры якой адсутнічаюць злучнікі паміж кампанентамі выказвання, што надае яму сцісласць і дынамізм: “*Ачэрнім, спаскудзім, сплюгавім, сплюём, // Падточам, падрыем, падрэжам, // Расколем, разбурым, зруйнуем, сагром, // Растопчам, здратуем, здрапежым!*” [4, с. 266].

Таксама да фігур пропуску адносіцца *эліпсіс* – фігура маўлення, якая заключаецца ў пропуску асобных фрагментаў выказвання (слоў, словазлучэнняў), лёгка ўзнаўляльных па сэнсе з кантэксту [3, с. 147]. Эліпсіс, як фігура блізкая да ўмаўчання, надае твору дынамізм, напружанасць і насычаную экспрэсію: “*Не таюся: да работы // У мяне – ані ахвоты, // ані спрыту, ані ўмення, ані дыхту і натхнення*” [4, с. 52]. З кантэксту лёгка можна ўзнавіць, што прапушчана слова “няма”.

Аналіз вершаваных твораў Ніла Гілевіча паказвае, што аўтар для стварэння яркавых мастацкіх эфектаў даволі часта карыстаецца сінтаксічнымі сродкамі выяўленчай выразнасці, з якіх большую перавагу аддае фігурам паўтору, якія дапамагаюць лагічна выдзеліць, узмацніць выказванне, надаць яму звышвысокую эмацыянальную насычанасць.

Літаратура

1 Гілевіч, Н. Збор твораў: у 6 т. / Ніл Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1996–2006. – Т. 4 : Сатыра і гумар 1948–2003. – 2003. – 334 с.

2 Клюев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): учебное пособие для вузов / Е. В. Клюев. – Москва : «Изд-во ПРИОР», 1999. – 272 с.

3 Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.

4 Гілевіч, Н. Выбраныя творы: у 2 т. / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1991. – Т. 1 : Вершы, паэмы, п’есы. – 478 с.

5 Каўрус, А. А. Стылістыка беларускай мовы: дапаможнік для настаўніка. – 2-е выд., перапрац. / А. А. Каўрус. – Мінск : Нар. асвета, 1987. – 184 с.

УДК 811.161.1’42’373.612:611.92:7.042.2

Л. С. Душечкина

ПЕРЕНОСНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ ЛИЦА В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ НАЗВАНИЙ МИФОЛОГИЧЕСКИХ СУЩЕСТВ

Переносные значения лица, выявленные в семантической структуре названий мифологических существ, являются оценочными и синтаксически обусловленными: реализуются при выполнении словом функции сказуемого или обращения в составе предложения. Как положительная, так и отрицательная оценка (встречается чаще) может относиться к характеристике нравственных качеств человека, особенностей его поведения или внешнего облика.